

СТЕРЕОТИПНІ МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ В ПАРЕНТАЛЬНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Досліджуються стереотипні жанри в парентальному німецькомовному дискурсі, кожен з яких у процесі розвитку дискурсу виконує певні дискурсивні функції і має відповідні мовні маркери лексико-семантичного та граматико-синтаксичного рівнів.

Ключові слова: парентальний дискурс, комунікативний акт, мовленнєвий жанр.

Исследуются стереотипные жанры в парентальном немецкоязычном дискурсе, каждый из которых в процессе развития дискурса выполняет определенные дискурсивные функции и имеет определенные маркеры лексико-семантического и граматико-синтаксического уровней.

Ключевые слова: парентальный дискурс, коммуникативный акт, речевой жанр.

The article is dedicated to the investigation of the genres of German parental discourse, each of which has definite functions in the process of discourse development and possesses corresponding language markers of lexical- semantic and grammar-syntactic levels.

Key words: parental discourse, communicative act, communicative genre.

Розгляд спілкування із врахуванням всіх характеристик культурно-історичного, соціально-ситуативного та комунікативного планів стає можливим при дискурсивному підході, оформленому в самостійну лінгвістичну дисципліну. В руслі сучасних антропоцентричних досліджень інтерес до мовної особистості як стрижневого об'єкта лінгвістичних досліджень неминуче переносить акценти з мовної системи на продукти комунікативної діяльності – дискурси [6]. Типи дискурсу визначаються комунікативно-прагматичними зразками мовленнєвої діяльності, що протікає в певній соціальній сфері та характеризуються набором взаємозумовлених змінних складових – норм, конвенцій, ситуативних контекстів та рівня їх формальності, соціальних стосунків та ступеня знайомства учасників [11].

Сімейний дискурс, як невід'ємний елемент соціального життя, найбільш специфічно презентує ментальність та визначається як комунікація споріднених сімейними зв'язками осіб, якій притаманні:

іррелевантність офіційної регламентації комунікативної поведінки, відсутність жорсткого сценарію комунікації, часової і протокольної регламентованості, порядку передачі комунікативних ходів, залежна від статі, віку та різновиду сімейної одиниці статусно-рольова конфігурація [2; 3]. Одним із типів сімейного дискурсу, її складовим пластом є парентальний дискурс, що презентує всю множину різновидів спілкування між батьками та дітьми (нащадками), зумовленого соціальними функціями партнерів та лише частково регламентованого змістом і формою. В парентальному дискурсі маємо справу з кількома координуючими цілями – вихованням нащадка, соціалізацією нового члена суспільства, (усвідомленим/несвідомим) передаванням йому соціальних цінностей та норм поведінки, знань, вмінь і навичок як у вербальній, так і в невербальній формах, тобто із формуванням світогляду дитини. Досягнення мети спілкування реалізується за допомогою певних стратегій – творчої поетапної реалізації комунікативного плану побудови власної мовленнєвої поведінки для досягнення глобальної мовної або немовної мети в мовленнєвій події [8].

Метою даного дослідження є аналіз жанрової специфіки стереотипних висловлень у німецькомовному парентальному дискурсі.

Традиційна лінгвістична точка зору на жанр пов'язана, насамперед, із функціональною стилістикою. Жанр розуміється як видовий спосіб реалізації функціонального стилю. Теоретик діалогу Л.П. Якубинський, визначаючи критерії розрізнення жанрів, зупиняється на побутовій обстановці як значущому для опису діалогу факторі та стверджує існування особливих одиниць у рамках повсякденного існування – „побутових шаблонів” [14]. В.В. Виноградов позначає мовленнєвий жанр формою, побудованою на критеріях функціонального стилю, особливої ситуації, монологічної чи діалогічної будови.

Розуміння жанру як типу тексту та застосування такого підходу до аналізу розмовного мовлення приводить лінгвістів до проблеми розмежування жанрів [7; 10; 12 та ін.]. А. Вежбицька, визначаючи основою для дефініції жанрів інтенційність у різних варіантах та контекстах, виділяє в рамках певних мовленнєвих жанрів мовленнєві акти наказу, прохання, питання, заборони, дозволу, вимоги, доручення, гарантії, обіцянки, попередження тощо [4].

Т.Г. Шмельова вважає, що мовленнєві жанри пов'язані з типами висловлень, а критеріями виділення жанрів можна вважати

ситуативний та соціально-психологічний [13]. Система жанрів щоденного спілкування утворюється: інформативними (інформація про дійсність – запит, питання, повідомлення, спростування), оцінними (вплив на соціальне самопочуття та ціннісні орієнтації – схвалення, докір, догана, звинувачення), перформативними (реалізуються в соціальній сфері й пов'язані з ритуальними проявами – привітанням, нагородженням, знайомством, співчуттям), імперативними (сприяють здійсненню подій – прохання, поради, інструкції, накази, заборони, погрози, обіцянки) жанрами. Неважко помітити, що концепція авторки базується на понятті комунікативного задуму та будується в основному з позицій теорії мовленнєвих актів.

Дослідження жанру щоденного спілкування розширюють праці М.Ю. Федосюка, який, розробляючи так звану анкету мовленнєвого жанру, включає в неї комунікативну мету, концепцію автора, концепцію адресата, зміст події, фактор комунікативного минулого, фактор комунікативного майбутнього, мовне втілення мовленнєвого жанру (очевидно, комунікативної тактики) [12].

Сучасні дослідження мовленнєвих жанрів повсякденного спілкування схиляються до вміщення в епіцентр жанрової таксономії поділ на інформаційні та фатичні (спрямовані на підтримку та розвиток контакту) жанри. Російський учений В.В. Дементьєв вважає останні ядром комунікативної компетенції людини. Його гіпотеза полягає в існуванні ряду загальних принципів внутрішньої та зовнішньої жанрової організації фатичної комунікації, пов'язаних із різними видами мовленнєвих актів: факультативних та обов'язкових, конституційних (тих, що містять сутність жанру) й неконституційних. Виходячи з принципу динамічної структури комунікативного жанру, автор виділяє п'ять різновидів жанрів фатичного спілкування: прямі звинувачення, образи, суперечки; доброзичливі бесіди, компліменти, сповіді; флірт, жарт; жанри фатичного спілкування, що в непрямий спосіб погіршують стосунки – іронія, знущання, розіграш; дозвоільно мовленнєві жанри (small talk) – емоційні, артистичні та інтелектуальні діалоги (за Н. Арутюною).

Таким чином, під жанром розуміємо одиницю мовлення як системно організованої репрезентації мови, дискурсивний інваріант, що характеризується певним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів та інтенційно-прагматичними особливостями [9,

с. 356]. Пов'язані з безпосереднім, щоденним спілкуванням первинні жанри [1], що є об'єктом нашого аналізу, ототожнюємо з мовленнєвими актами. Синтезуючи представлені вище концепції, вважаємо за необхідне будувати типологію жанрів, виходячи як з інтенційності мовлення, так і з місця висловлення в парадигмі прямої і непрямой комунікації, що ґрунтується на ступені активності інтерпретаційної діяльності адресата (див. [5, с. 193]).

Слід зазначити, що сімейне спілкування часто демонструє порушення стереотипів, подекуди знищення типового та клішованого, в результаті чого залишаються уламки з окремими жанровими рисами. Частина тексту фактично складається із уламків складних синтаксичних цілих, такі одиниці є частотними, а подекуди й основними в тексті-дискурсі. Чим ближчі стосунки між комунікантами, тим спонтанніше їхнє мовлення, тим важче членувати його на жанри. Очевидна гіпотеза про те, що безкінечна множина інтенційних станів та комунікативних смислів не може бути абсолютно презентована ані засобами жодної знакової системи, ані жодною жанровою класифікацією.

Алгоритм застосованого нами аналізу жанрової приналежності висловлення полягає в ідентифікації його характеристик у такій послідовності: визначення цільових орієнтирів тексту висловлення (інтенції), визначення типу висловлення (інформування, оцінка, ритуальна дія, спонування), визначення специфіки базового структурного елемента (прямий/непрямий спосіб подання комунікативної мети).

Аналіз фактичного матеріалу (діалогів з німецькомовних художніх DVD-фільмів) дає підстави стверджувати про наявність стереотипного арсеналу вищих за комунікативним та соціальним статусом учасників парентального дискурсу – батьків. Найчисленніші зі стереотипних „батьківських” жанрів імперативи, які забезпечують уявлення про надзвичайну категоричність німецької мови. Множина наказів та заборон, характерна для німецького парентального дискурсу, пов'язана зі специфічним концептом *Ordnung*, ключовим для німецької етнокультури.

Відзначимо різноманітність форм та жанрів імперативного спрямування. Найчастотнішими виступають прямі **імперативи**, оформлені безпосередньо дієсловом у наказовому способі (*Sei ordentlich; Geh da weg; Hör mit dem Geplärr auf; Entschuldige dich; Hör auf dich wie ein Kind zu benehmen; Sieh mich an, wenn ich mit dir*

*rede; Sitz gerade; Benimm dich; Räum auf; Laß das; Stell dich nicht so an; Sag dankeschön; Mach bitte nicht so ein Gesicht; Denk doch mal an später; Nimm dich zusammen; Gib der Tante die Hand; Mach nicht so ein Theater; Sei nicht so vorlaut; Red nicht so einen Stuß; Nimm die Finger aus dem Mund; Sprich nicht so schlecht; Sei doch mal vernünftig; Streng dich an; Wasch dir die Hände; Putz deine Schuhe; Tu nicht so; Sei nicht so ungezogen; Iß auf; Sei nicht so affig; Reiß dich zusammen; Sei jetzt lieb; Lüg nicht; Sag mir die Wahrheit; Geh in dein Zimmer; Schrei nicht so rum; Laß dich nicht so gehen; Trink nicht so hastig; Zieh dich vernünftig an; Paß schon auf; Antworte gefälligst wenn du gefragt wirst; Stell dich nicht so an; Geh mir aus den Augen; Mach mal weiter so; Knüddel deine Wäsche nicht so, wofür habe ich die denn gebügelt!). До прямих імперативів належать перформативи (*Ich warne dich. Ich verbiete dir. Ich rate dir. Ich empfehle dir.*) та односкладні стверджувальні/заперечні речення (*Ja. Nein (Nee).*)*

Мовлення батьків містить непрямі імперативи, виражені інфінітивною формою (*Bitte warten! Bitte nicht aufmachen!*), при відсутності дієслова імперативність та категоричність не втрачаються (*Mund zu beim Essen; Ellenbogen vom Tisch; Keine Widerrede; Ab ins Bett; Jetzt ist aber Schluß hier; Finger weg*). До прихованих імперативів належать і питальні речення з інтенцією наказу/прохання (*Kannst du nicht antworten? Mußt du immer so rumtoben? Muß das sein? Kannst du nicht vernünftig essen? Wie redest du denn mit deinem Vater? Kommst du jetzt endlich?*), заклику (*Hast du das immer noch nicht begriffen? Mußt du immer drei Schritte hinter uns laufen? Hast du den Verstand verloren? Kannst du nicht mal was alleine entscheiden? Willst du uns blamieren? Schämst du dich nicht? Fällt dir nichts besseres ein? Kannst du dich nicht beherrschen?*); одночленні пасивні конструкції з *werden* (*Geflüstert wird nicht; Es wird aufgeessen; Es wird gegessen, was auf den Tisch kommt; Das wird doch sowieso nichts*) і конструкції з модальними дієсловами *müssen* та *sollen* (*Du sollst stillsitzen; Du mußt noch vielmehr aus dir rausgehen*), інколи пом'якшені формою кон'юнктива (*Daran solltest du dir mal ein Beispiel nehmen; Hättest ja wenigstens frische Brotchen mitbringen können!*). До непрямих імперативів відносимо конструкції, оформлені перенесенням особи з адресанта на адресата (*Das will ich aber überhört haben; Das will ich nicht noch mal erleben*), іменну конструкцію *Nicht so + Adv/Adj* (*Nicht so schnell, du fällst hin*), футуральні речення зі змалюванням

перспективи виправлення в майбутньому (*Das nächste Mal paßt du besser auf*), розповідні речення із заперечним структурним елементом (*Kommt überhaupt nicht in Frage; Das gehört sich nicht; So geht das aber nicht; Heute gibt es noch ein Donnerwetter*), умовні речення (*Wenn du schon lieb bist*). Непрямі імперативи можуть бути оформлені розповідними реченнями з множиною часток: *Das tut doch gar nicht weh; Aber das schmeckt doch gut*.

Велику групу становлять адресовані висловлення з особовим займенником *du* (або його відмінковими формами) та присвійним *dein*. За інтенційними критеріями вони належать до непрямих імперативів і виконують функцію: заборони (*Du kriegst keine Extrawurst; Dazu bist du noch zu klein; Das ist doch kein Umgang für dich; Das kannst du mir doch nicht erzählen; Das kannst du gar nicht beurteilen*), спонукання (*Du mußt noch ruhiger werden; Du könntest ruhig mal etwas Freude zeigen; Du kannst mir ruhig die Wahrheit sagen; Du könntest dich ruhig etwas anstrengen*), зауваження-закиду (*Du denkst immer nur an dich; Da hast du dir ja wieder was angewöhnt; Du bist dick genug; Du willst ja nicht auf mich hören; Du trinkst ja wie ein Loch; Du wirst wohl nie selbständig*).

Прихованими імперативами можуть вважатися погрози у формі розповідного речення з констатуючим змістом (*Das war das letzte Mal; So erreichst du gar nichts bei mir*) і футуральною перспективою (*Das werde ich mal deinem Vater erzählen*). Однією з непрямих імперативних форм виступає умовне речення: *Wenn ich dich dabei nochmal erwische; Wenn du so weiter machst; Wenn ich das deinem Vater erzähle; Solange du die Füße unter diesen Tisch steckst; Wenn du nur einmal machen würdest was ich dir sage; Wenn es so lange dauert mußt du doch frische Wäsche mitnehmen*.

Оцінні жанри мають на меті змінити самопочуття та поведінку учасників спілкування, зіставляючи їхні вчинки та якості з прийнятою в суспільстві шкалою цінностей (повчання, рекомендації, оцінки). Для парентального дискурсу більш характерні негативно-оцінні висловлення, які граматично оформлюються неозначено-особовими реченнями (*So spricht man nicht mit seinen Eltern; Das sagt man nicht; Da guckt man nicht hin; Das tut man nicht; Darüber spricht man nicht; Alles muß man selber machen; Mit vollem Mund spricht man nicht*), адресованими висловленнями із займенниками *du, dein* (*Du solltest dich schämen; Das ist aber gar*

nicht lieb von dir; Das hätte ich nicht von dir erwartet; Von dir hätte ich mehr Vernunft erwartet; Immer machst du alles falsch), умовним реченням (*Wenn du nur einen Funken Verstand hättest*), риторичними запитаннями (*Mußt du immer das letzte Wort haben? Was sollen bloß die anderen/ die Leute denken? Was soll bloß aus dir werden?*), питальними реченнями з інтенцією обурення (*Kannst du nicht aufpassen? Kannst du denn nie genug kriegen? Kannst du mir mal sagen, was das soll? Kannst du nicht hören? Hast du keine Ohren? Was soll denn das? Kann man sich denn gar nicht auf dich verlassen? Was erlaubst du dir? Wie oft kommst du denn noch angekleckert? Was bildest du dir eigentlich ein?*). В батьківському мовленні зустрічаються неадресовані оцінні конструкції з імпліцитною (переважно негативною) аксіологією: *Typisch...; Das ist der Dank*. Нечастотну та нечисленну групу іллокуцій презентують компліменти та схвальні висловлювання батьків на адресу дитини: *Brav! Das hast du aber fein gemacht! Das Essen war super lecker!*

Група **інформативних** жанрів об'єднана з метою здійснення різних інформаційних операцій. Насамперед, „упаковкою” для прямих інформативів слугують питальні (*Warum ißt du schon wieder nichts? Woher hast du das? Weshalb kommst du so spät nach Hause? Wo warst du schon wieder? Siehst du? Wie du wieder aussiehst? Warst du auch schon artig?*) та розповідні речення – адресовані висловлення з особовим займенником *du* або присвійним *dein*, які використовуються з інтенцією попередження, повчання і поради (*Alles wird noch gut, mach dir keine Sorgen; Du wirst mir nochmal dankbar sein; Du weißt doch, wie gefährlich das ist; Du wirst schon sehen, was du davon hast; Das verstehst du nicht; Das verstehst du, wenn du älter wirst; Ich hab dir schon hundertmal gesagt; Ich will doch nur dein Bestes; Ich werd dir gleich helfen; Dein Geschrei ändert gar nichts*). Іллокуція повчання може імпліцитно втілюватись у формі умовних речень (*Wenn du erst mal so alt bist wie wir*), а також сталих виразів, прислів'їв та приказок (*Wer nicht will der hat schon; Wer nicht hören will muß fühlen; Da fährt nun mal kein Weg dran vorbei; Es gibt gleich was hinten drauf*).

Серед непрямих інформативів зафіксовані питальні конструкції, що виражають турботу і піклування *Ist dir nicht gut? Oder tut dir vielleicht der Zahn noch weh?*

Ритуальні (етикетні, перформативні) жанри презентують дію або подію в соціальній сфері, передбачену етикетом даного соціуму.

Інтенції подяки втілюються в певній групі стандартизованих конвенціоналізованих висловлень, які можуть супроводжуватися звертаннями зі зменшувальними суфіксами *Danke, Schätzchen (Freundchen/ mein Goldengel/Mäusi); Vielen Dank; Danke dir; Ich bedanke mich bei dir*. Такі ж конвенційні відповіді-реакції *Kein Problem; Macht nichts; Das war mir ein Vergnügen*. Зафіксованою непрямою формою подяки є розповідне речення з кон'юнктивом *Ich hätte noch damals dir Dankeschön sagen müssen*.

До етикетних жанрів належать вибачення: прямі конвенціональні, оформлені спонукальним реченням (*Entschuldige bitte*), та непрямі, оформлені складними розповідними (*Ich hatte kein Recht dich zu ignorieren; Es gab keinen Grund dir nicht zu glauben*) та умовними реченнями (*Wenn du mich verzeihst...*)

Етикетними жанрами вважаємо інтенції підтримки й заспокоєння, що реалізуються: прямо – адресованими висловленнями (*Du brauchst nicht traurig zu sein; Du brauchst keine Angst zu haben; Du hast überhaupt keinen Grund*); непрямо – наказовими (*Las das Weinen!*) та розповідними реченнями (*Der Junge hat völlig Recht!*); як етикетні можна розглядати висловлення, що інтенційно реалізують тактики сімейної єдності (*Wir sind doch die Schiffers!; In unserer Familie gab es keine Verlierer*), а також висловлення з інтенцією зацікавленості (*Wie geht's dir? Wie war's in der Schule?*)

Подамо кількісний аналіз дослідженого матеріалу:

Мовленнєвий жанр		Лексико-граматичні засоби оформлення	Частотність у вибірці, %
інформування	пряме	– перформативна формула <i>ich+V(Präs.1.P.Sg.)</i>	1
		– питальне речення	4
	непряме	– розповідні речення з інтенцією попередження, повчання, поради	8
		– умовні речення	2
		– сталі вирази, прислів'я, приказки	0.7
	– питальні речення з інтенцією турботи, піклування	2	
	пряме	– перформативна формула	0.5
		– розповідні речення з лексемами позитивного/негативного оцінювання	6

оцінювання	непряме	– неозначено-особові речення	4
		– адресовані висловлення з <i>du</i>	2
		– умовні речення	3
		– риторичні запитання	0.4
		– питальні речення з інтенцією обурення	5
		– негативно-оцінні неадресовані конструкції	2
ритуальне спілкування	пряме	– конвенціоналізовані формули	2
	непряме	– умовні речення	0.7
		– питальні речення з інтенцією зацікавленості	2
		– розповідні речення з інтенцією підтримки	1.4
		– кон'юнктив	1
спонування (імператив)	пряме	– перформативна формула	1
		– дієслово в наказовому способі	11
		– односкладні стверджувальні/заперечні реакції	7
	непряме	– розповідні речення з інфінітивом	3
		– питальні речення з інтенцією наказу/прохання, заклику	2
		– одночленні пасивні конструкції	0.3
		– конструкції з модальними дієсловами <i>müssen, sollen</i>	7
		– іменні конструкції <i>nicht so + Adv/Adj</i>	3
		– розповідні речення із заперечним структурним елементом	5
		– розповідні речення із футуральною перспективою	2
– адресовані висловлення із <i>du/dein</i>	5		
	– умовні речення з інтенцією погрози	6	

Підсумовуючи кількісний аналіз жанрової приналежності досліджуваного корпусу стандартних висловлювань, можемо стверджувати, що найвагоміші в батьківському мовленні групи імперативів – наказів, прохань, закликів (52,3 %) та оцінних жанрів (22,9 %), набагато нижчу частотність зафіксовано в інформативів (17,7 %), найрідше в парентальному дискурсі вживаються ритуальні жанри (7,1 %), вони ж демонструють найвужчу палітру інтенцій та мовних засобів вираження. Проаналізований матеріал демонструє непривабливість для батьків схвальних реакцій, повідомлень, компліментів, відзнаки, підтримки, що, очевидно, пояснюється специфікою культурних сценаріїв парентального дискурсу в сімейній соціальній групі німецькомовного етносу. Перспективним для дослідження вважаємо аналіз жанрової приналежності стереотипних висловлень у мовленні нащадків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. М. Из архивных записей к работе „Проблема речевых жанров” / Бахтин М. М. // Собрание сочинений : в 7 т. – М., 1996. – Т. 5.
2. Борисова И. Н. Русский разговорный диалог: структура и динамика / Борисова И. Н. – М. : КомКнига, 2005. – 320 с.
3. Бігарі А. А. Дискурс сучасної англomовної сім’ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / А. А. Бігарі. – К., 2006. – 21 с.
4. Вежбицкая А. Речевые акты / Вежбицкая А. // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251-274.
5. Дементьев В. В. Теория речевых жанров / Дементьев В. В. – М. : Знак, 2010. – 600 с.
6. Ємельянова О. В. До питання про типологічні особливості діалогічного дискурсу закоханих / Ємельянова О. В. // Вісн. СумДУ : сер. „Філологія”. – 2005. – № 5(77). – С. 114-119.
7. Китайгородская М. В. Устный текст как источник социокультурной информации / Китайгородская М. В. Розанова Н. Н. // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. Памяти Татьяны Григорьевны Винокур. – М., 1996. – 278 с.
8. Осовська І. М. Стратегії і преферентні тактики німецькомовного парентального дискурсу / Осовська І. М. // Наукові записки. Серія „Філологічна”. – Острог : Вид-во Національного університету „Острозька академія”. – Вип. 16. – 2010. – С. 240-246.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Селіванова О. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
10. Сиротинина О. Б. Некоторые размышления по поводу терминов „речевой жанр” и „риторический жанр” / Сиротинина О. Б. // Жанры речи : сб. науч. статей. – Саратов : Колледж, 1999. – Вып. 2. – С. 26-31.
11. Сухих С. А. Прагмалингвистическое моделирование коммуникативного процесса / Сухих С. А., Зеленская В. В. – Краснодар : Изд-во Кубан. ун-та, 1998. – 96 с.
12. Федосюк М. Ю. Нерешенные вопросы теории речевых жанров / Федосюк М. Ю. // Вопросы языкознания. – 1997. – № 5. – С. 67-82.
13. Шмелёва Т. В. Речевой жанр. (Возможности описания и использования в преподавании языка) / Шмелёва Т. В. // Russistik = Русистика. – 1990. – № 2. – С. 20-33.
14. Якубинский Л. П. Избранные работы: Язык и его функционирование / Якубинский Л. П. – М. : Наука, 1986. – 206 с.